

'Hoofsche papegaaien' of 'redelyke schepsels': Geschiedschrijvers en politiek in de Republiek in de eerste helft van de achttiende eeuw

E. O. G. HAITSM A MULIER

INLEIDING

De geschiedenis van de achttiende-eeuwse geschiedschrijving in Nederland is in grote trekken bekend. Na een hoogtepunt van humanistische geschiedschrijving halverwege de voorgaande eeuw, bereikt met het tot stand komen van de werken van Hooft en Grotius, stuit men al snel op de grote reeks van de *Vadetiandsche Historie* van de Amsterdamse geschiedschrijver Jan Wagenaar ongeveer honderd jaar later, waarna vooral de veelzijdige, scherpzinnige figuur van de Leidse hoogleraar Adriaan Kluit in het laatste kwart van de eeuw de aandacht trekt. In bijna alle studies op dit gebied van de historiografie wordt in de eerste plaats belangstelling getoond voor het nieuwe dat zich in de achttiende eeuw en haar representanten manifesteert. Dat is natuurlijk niet verwonderlijk gezien het feit dat deze eeuw sterk geïdentificeerd wordt met de Verlichting en men er derhalve toch wel vanuit kan gaan dat ook in Nederland de nieuwe denkbeelden invloed hebben uitgeoefend en met name bij het schrijven van geschiedenis. Terwijl de positie van Jan Wagenaar wat zijn vaderlandse geschiedenis in dit opzicht aangaat nog niet erg duidelijk omschreven is¹, wordt het verlichte ideaal van geschiedschrijving ten volle waargenomen in *De opkomst en bloei van de Republiek der Vereenigde Nederlanden* van Simon Stijl uit 1774. Een vlot geschreven niet van geleidingen voorzien verhaal, dat samenvatte wat bekend was en in zijn stelregels een vrijheidsideaal en zijn lotgevallen uitdroeg. Daar hebben we dan onze eerste typisch wijsgerige geschiedschrijver voor wie het zoeken of vaststellen van de feiten niet voorop stond, maar die aan rangschikken, vergelijken en het bij de politieke geschiedenis betrekken van andere aspecten van het verleden de voorkeur gaf².

1 R. J. Castendijk, *Jan Wagenaar en zijn 'Vadetiandsche Historie'* (Schiedam, 1927) roert deze vraag niet aan; L. H. M. Wessels, 'Jan Wagenaar (1709-1773). Bijdrage tot een herwaardering', in: P. A. M. Geurts, A. E. M. Janssen, ed., *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de Nieuwe Tijd* (2 dln.; 's-Gravenhage, 1981) I, 117-140, 131 spreekt van 'nauwelijks enige indruk' en *idem*, 'Jan Wagenaar's 'Remarques' (1754); a Reaction to Elie Luzac as a Pamphleteer. An Eighteenth-Century Confrontation in the Northern Low Countries', *Lias*, XI (1984) 19-82, aldaar 42, merkt op dat Wagenaar 'susceptible' is; C. Offringa, 'Classicisme en Verlichting: Wagenaar, Stijl en Van de Spiegel over de Middeleeuwen', in: H. B. Teunis, L. van Tongerloo, ed., *Middeleeuwen tussen Erasmus en heden. Bundel aangeboden aan prof. dr. F. W. N. Hugenholtz bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht* (Amsterdam/Dieren, 1986) 63-87, 76 ziet 'menig Verlichtingselement' aanwezig.

2 De literatuur over de filosofische geschiedschrijving is groot, zie bijvoorbeeld E. Chili,

Tegelijkertijd legde men, onder de indruk van een door het beeld van verval beheerste visie op de achttiende-eeuwse Republiek, de nadruk op het geringe intrinsieke gehalte van de Nederlandse Verlichting en van vele werken van de auteurs, die op historisch gebied actief waren geweest.³ En inderdaad als men de Verlichting in Europa, en vooral in Frankrijk, als meetlat gebruikt dan valt veel van wat in Nederland te berde werd gebracht in het niet. Maar wanneer men aanneemt dat de Verlichting in Nederland een eigen karakter met sterk christelijke trekken heeft vertoond, waarbij rede, gevoel, zedelijke aspecten en tolerantie een steeds grotere rol gingen spelen, dan wordt ook de bijdrage van mindere auteurs weer van belang, ja zelfs kunnen zij soms typischer zijn dan de altijd op de voorgrond geplaatste coryfeeën. Dit geldt ook bij de bestudering van de ontwikkeling van de geschiedschrijving.⁴ Op dat gebied heeft de overheersende aandacht voor de 'grotten' ontwikkelingen in het duister gelaten. Tevens betekende de belangstelling voor wat als verlicht werd gezien, dat bijna algemeen uit het oog werd verloren hoe lang de zeventiende eeuw in de daarop volgende nog een onderdeel is geweest van een bagage die men bij de reis naar het verleden met zich mee torste. Hiermee wil niet worden gezegd dat er geruime tijd in de achttiende eeuw niets veranderde, maar wel dat de humanistische traditie in de geschiedschrijving pas na een moeizame worsteling overboord werd gezet.⁵

Eenzijds valt deze situatie, dit naast elkaar bestaan van oud en nieuw, waar te nemen in de eigentijdse opvattingen die tot uitdrukking werden gebracht in verhandelingen over geschiedenis en geschiedschrijving, anderzijds bij de aanschouwing hoe het verleden in de praktijk werd bestudeerd en welke principiële duiding men dan aan zijn bezigheden gaf. Daarbij waren de politieke kanten van geschiedschrijving van belang. Welke taak stelde de geschiedschrijving zich en in hoeverre kon of moest het met moeite vast te stellen beeld van het verleden een rol spelen in de tegenstellingen van het heden? Wij weten hoe veel historisch werk uit de tweede helft van de eeuw nauw verbonden was met de politieke discussie van die jaren.⁶

'Bamave as Philosophical Historian (Introduction)', in: *Power, Property and History; Barnave's 'Introduction to the French Revolution' and other Writings* (New York, 1971) 1-74, vooral 1-19; A. Th. van Deursen, 'Wijsgerige geschiedschrijving in Nederland' (1967), in: J. A. L. Lancée, ed., *Mythe en werkelijkheid. Drie eeuwen vaderlandse geschiedbeoefening (1600-1900)* (Utrecht, 1979) 103-120 en wat Stijl aangaat H. Smitskamp, 'Simon Stijl als verlicht geschiedschrijver' (1951), in: Lancée, *Mythe en werkelijkheid*, 86-99.

³ Deze tendens komt vooral tot uiting in het overigens verdienstelijke boek van H. H. Zwager, *Nederland en de Verlichting* (Bussum, 1972), zie de opmerkingen van W. W. Mijnhardt in *Kleio*, XXIV (1983) 3, 31-32 en in diens 'De geschiedschrijving over de ideeëngeschiedenis van de 17e en 18e-eeuwse Republiek', in W. W. Mijnhardt, ed., *Kantelend geschiedbeeld. Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht/Antwerpen, 1983) 162-205.

⁴ Aandacht voor de figuren van wat kleiner formaat vindt men in A. Th. van Deursen, *Leonardus Offerhaus. Professor Historiarum Groninganus (1699-1779)* (Groningen/Djakarta, 1957) en *idem*, *Jacobus de Rhoer. Een historicus op de drempel van de nieuwe tijd* (Groningen, 1970).

⁵ Zie hiervoor bijvoorbeeld Van Deursen, *Jacobus de Rhoer*, 56 vlg.

⁶ I. Leonard Leeb, *The Ideological Origins of the Batavian Revolution. Histoiry and Politics in the Dutch Republic 1747-1800* (Den Haag, 1973).

Dat was des te eerder mogelijk omdat het moderne wetenschappelijke ideaal van geschiedenis schrijven nog niet bestond en pas veel later in een lang niet altijd rechtlijnig verlopende ontwikkeling moeizaam tot stand zou komen. Minder aandacht is tot dusverre besteed aan de vraag welke de politieke tegenstellingen over het verleden waren in de halve eeuw vóór Wagenaar zijn reeks publiceerde en op welke wijze de heersende mening over wat van de geschiedschrijver werd verwacht daarbij van invloed was. Tegen welke achtergrond moet diens werk en dat van zijn tijdgenoten worden bekeken?

GESCHIEDENIS AAN DE UNIVERSITEITEN

Laat ons eerst eens aan de hand van een aantal redevoeringen nagaan hoe in deze jaren aan de universiteiten over de geschiedenis werd gedacht. In 1702 en 1705 verschenen twee *orationes* over dit onderwerp. De eerste was de beroemde redevoering van Jacobus Perizonius uit Leiden, waarin hij het historisch pyrrhonisme bestreed, dat sedert een kwart eeuw alom in Europa ernstige twijfel deed bestaan aan de betrouwbaarheid van veel beschikbare historische bronnen. De tweede was afkomstig van Petrus Francius, hoogleraar in Amsterdam en herdrukt naar aanleiding van zijn overlijden⁷. De al in 1674 uitgesproken maar pas in 1692 voor het eerst uitgebrachte tekst bevatte alle gemeenplaatsen die door de humanistische publicisten over het nut van de geschiedenis waren geformuleerd, maar werd kennelijk de moeite van het opnieuw drukken waard geacht. Uitgaande van Livius als de grote voorganger schetste Francius de waarde van de geschiedenis, die immers als in een spiegel de voorbeelden van deugd uit voorbije tijden liet zien. Men kon er de wisselvalligheid van het bestaan der staten waarnemen en — een voordeel — bij hun strijd zonder gevaar aanwezig zijn en zo aanvulling op eigen ervaring verkrijgen. Bovendien werden door de geschiedenis de *civilis prudentia* uitgedragen, de politieke *arcana* der staten geopenbaard en de Romeinse kunst van het oorlogvoeren als lichtend exempel voor ogen gehouden. Van belang waren daarin niet slechts de fraaie bewoordingen van het verhaal of het vertelde zelf, maar de pure waarheid, die in de les was vervat. De geschiedenis was voor Francius die der klassieken en zij was militair en vooral politiek van aard, zoals velen voor hem al hadden betoogd.

Afgezien van het feit dat de twee professoren een onverkwikkelijke ruzie achter de rug hadden, leek ook Perizonius in dezelfde traditie te staan. Maar er bestond bij hem toch bijzondere aandacht voor enkele zaken die we bij Francius niet vinden. Er is reeds gezegd dat de eerste reageerde op de vraag of werkelijke kennis van het verleden wel mogelijk was, een vraag die in de geschriften van Pierre Bayle

7 J. Perizonius, *Oratio de fide historiarum contra Pyrrhonismum historicum* (Lugduni Batavorum, 1702) en P. Francius, 'Oratio de historiae militate... Cum Livium interpretari inciperem', in: *Orationes in unum collectae* (Amstelodami, 1692). Perizonius' leven en werk is uitgebreid behandeld in Th. J. Meijer, *Kritiek als herwaardering, het levenswerk van Jacob Perizonius (1651-1715)* (Leiden, 1971). Over de taak van de humanistische historiografie R. Landfester, *Hiswria magistra vitae. Untersuchungen zur humanistischen Geschichtstheorie des 14. bis 16. Jahrhunderts* (Genève, 1972).

recentelijk eveneens zeer indringend was behandeld. Terwijl de Leidse hoogleraar zag dat er in de historische overlevering veel tegenstrijdigheden bestonden en de waarheid moeilijk te achterhalen was zette hij zich vooral af tegen oppervlakkige schrijvers over het verleden als de zo succesvolle Fransman Varillas. Volgens Perizonius moesten de hulpwetenschappen uitkomst bieden in dit dilemma en bovendien kon men door vergelijking van mededelingen van getuigen, ondanks de daarin geconstateerde onjuistheden, in de praktijk toch een verregaande zekerheid bereiken. En dit zonder uit het oog te verliezen, dat een goed historicus moest schrijven alsof hij geen vaderland of partij toebehoorde en altijd uit was op het vinden van de waarheid. Wel was ook voor Perizonius de geschiedenis van de oudheid het werkterrein, maar meer dan zijn Amsterdamse tegenhanger breidde hij het onderzoek der oudheden uit, zowel in de breedte als in de diepte⁸.

Tien jaar later nam zijn opvolger Burman het eveneens op voor een uitbreiding ditmaal in de richting van de vaderlandse geschiedenis. Hij liet deze wens echter vergezeld gaan van een verdediging der Latijnse taal tegen het oprukkende gebruik van het Frans. Met nadruk stelde hij hoeveel waarde de kennis der oude geschiedenis had voor diverse disciplines. Maar bovenal was de geschiedenis met haar lessen van belang voor wie later het land zouden regeren⁹. Elders kwam Burman nog te spreken over de geloofwaardigheid van historici en ging hij te keer tegen diegenen die, meer nog dan destijds de volgelingen van Pyrrho of Descartes, alles wat uit het verleden stamde verwierpen. Natuurlijk diende men voorzichtig te zijn, maar er waren nu eenmaal stukken, die door het gezag van zovele eeuwen bewezen en goed-gekeurd waren. Er konden fouten gemaakt zijn, en liefde voor het eigen land, godsdienstige overwegingen en allerlei partijschap, ja omkoperij van vorsten hadden historische werken bedorven. Maar men ging nu zelfs zo ver naast de klassieken ook de 'geheilgden en kerkelyken schry veren' in twijfel te trekken. 'Zal een taal of historie-zifter, die geleert heeft en gewoon is te branden en te kerven ... zyne wrede klauwen afhouden van het zuivere gedenkstuk der Godlyke wysheid' vroeg hij zich af. Burmans bezorgdheid liet hem tenslotte (eigenlijk naar de manier van zijn tegenstanders) uitroepen dat het in de geschiedenis toch alleen maar ging om het vinden van politieke voorbeelden. Het deed er dan eigenlijk niet toe of iets waar of niet waar was, als de autoriteit van de heilige geschriften maar niet werd betwist¹⁰.

Dit waren consequenties van ontwikkelingen die ook de Utrechtse hoogleraar

8 Over het pyrrhonisme zie H. Smitskamp, 'Perizonius en de crisis der geschiedwetenschap in de 17de eeuw (het historisch Pyrrhonisme)', *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap*, LXVIII (1953) 47-68; E. H. Waterbolk, 'Reacties op het historisch Pyrrhonisme' (1960), in: Lancée, *Mythe en werkelijkheid*, 68-85; M. C. Brands, 'Pierre Bayle en het (historisch) Pyrrhonisme', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XVII (1962) 26-51; Meijer, *Kritiek*, 142-157, over de ruzies 98-107.

9 P. Burmannus, 'Oratio de publici humanioris disciplinae professoris proprio officio et munere' (1715), in: *Orationes antea sparsim editae* (Hagae Comitum, 1759) 277-302.

10 *Redenvoering tegen de beschavende geleertheid* (Leiden, 1720) vooral 17 en 25, citaat op 31. Over de Utrechtse tijd van Burman: G. W. Kernkamp, 'Pieter Burman, van 1696 tot 1715 hoogleeraar te Utrecht', in: *Verslag ... van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van kunsten en wetenschappen* (1933) 66-136.

Wesseling in 1735 even aanroerde. Naar het voorbeeld van anderen uitte hij de mening dat de studie van de geschiedenis uiterst nuttig was voor wie zich bezig hield met de theologie, het recht en niet te vergeten de filosofie. Ook hij roemde het feit dat men er zoveel exempelen uit kon halen, maar merkte daarbij op dat men het alom aanwezige spinozistische venijn zo des te beter kon bestrijden. Belangrijk vond hij tevens dat de geschiedenis ons het verleden van eigen land deed kennen: want het was onjuist een vreemdeling in eigen land te zijn (een reeds twee eeuwen eerder gepropageerde opvatting die wij nog vaker zullen tegenkomen). Als Francius stelde hij dat de geschiedenis als een spiegel werkte, wij zagen er de volmaakte ordening die God voor zich in de wereld had geschapen, waarbij het duidelijk is dat de spreker doelde op alle verschijnselen die met de staat te maken hadden. Uitgebreid behandelde Wesseling daarop het probleem van de betrouwbaarheid van historisch materiaal. Hij verzette zich eveneens tegen het pyrrhonisme. Naar zijn mening moest en kon de waarheid gevonden worden. Hij ontkende niet het bestaan van corrupte teksten of zelfs van totale vervalsingen, maar vergelijking maakte het mogelijk vast te stellen welke getuigenissen betrouwbaar waren. Vooral die van ooggetuigen, mits men goed hun belang bij de gebeurtenissen in de gaten hield, verdienden de voorkeur. Kleine onderlinge verschillen deden hier geen afbreuk aan, want men kon ze immers met inscripties en munten vergelijken? Het ging Wesseling in de eerste plaats om de klassieke auteurs, die naar zijn gevoel wel erg zwaar aangepakt waren. Wanneer zij al gefaald hadden dan kwam dat alleen maar door de ondeugden die elke schrijver over het verleden kon bezitten 11.

Het is de moeite waard hiernaast de *oratio* te leggen van de zeventienjarige Utrechtse student Pieter van de Wall, later burgemeester van Dordrecht en bezorger van de handvestenuitgave van die stad. In dit jeugdwerk uit 1754 kan de kracht van de traditie in bijzondere mate worden waargenomen. Zo was de geschiedenis in zijn ogen eveneens onontbeerlijk bij de studie van de theologie, het recht en de filosofie. Vorsten en magistraten konden er de krijgskunde der ouden uit leren kennen en burgers waren al lezend in staat zonder gevaar en vermoeienissen over de hele aardbol mee te reizen om de voorbeelden van aanbevelenswaardig gedrag te leren kennen. En dat speciaal wat de regeerkunde en de lotgevallen der staten betrof. Van de Wall tekende daar wel bij aan, dat het vaak zeer moeilijk viel door te dringen tot de kern der gebeurtenissen, daar de verhalen nogal eens strijdig waren en de onzuivere motieven van sommigen er een rol in speelden. Maar daarom was de bestudering van de grote klassieke schrijvers uit de oudheid nu juist zo nuttig ¹², een standpunt dat nog meer dan twintig jaar later, in 1776, door Saxius werd gedeeld toen deze Utrechtse hoogleraar de vakken opsomde, die baat zouden hebben bij de

11 P. Wesselingius, *Pro historiis oratio* (Trajecti ad Rhenum, 1735); over Wesseling zie J. C. G. Boot, *De vita et scriptis Petri Wesselingii* (Trajecti ad Rhenum, 1874) en vooral J. Roelevink, *Gedichteerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de universiteit te Utrecht, 1735-1839* (Amsterdam/Maarssen, 1986) *passim*. Zie voor de uitlating dat men geen vreemdeling in eigen land behoorde te zijn bijvoorbeeld J. D. M. Cornelissen, 'Marnix over de opvoeding der jeugd'. *Historisch Tijdschrift*, XIX (1940) 113-152, aldaar 147-148.

12 P. H. van de Wall, *De historiantm Militate et praestantia oratio* (Dordrecht, 1754).

studie der geschiedenis. De klassieke en middeleeuwse geschiedenis, in goede uitgaven als van Du Cange en Muratori wel te verstaan, verschaften in zijn ogen alle voorbeelden van deugd en ondeugd. Men kan van mening zijn dat Saxius' verzet tegen de nieuwe 'pragmatische' geschiedenis, tegen de 'filosofische webben' zoals hij het uitdrukte, een achterhoedegevecht was.¹³ Toch stond ook Daniël Wyttenbach in Amsterdam in 1785 op de schouders van zijn voorgangers met een rede over het nut van de geschiedenis bij het streven naar deugd. Sterk legde hij de nadruk op het belang van de oude geschiedenis, die immers in de eerste plaats de *civilis prudentia* uitdroeg. Daarnaast waren er nog andere aspecten van het leven die aldus verhelderd werden. Juist door de geschiedenis werd de eigen ervaring aangevuld — we kennen het argument reeds — want zij gaf in tegenstelling tot de poëzie in werkelijkheid gebeurde voorbeelden. Dat de redenaar naast deze *topoi* ook nog eens de door Aristoteles gemaakte en nadien talloze malen herhaalde tegenstelling aanhaalde is veelbetekenend¹⁴.

Aan de hand van dit korte overzicht zal het duidelijk zijn geworden, dat in de universiteiten een afweerhouding tegen veranderingen overheerste, zeker in de eerste helft van de eeuw. In de strijd tussen degenen, die de klassieken prefereerden boven de latere schrijvers, en hun tegenstanders, stonden zij die zich over de geschiedenis uitlieten op de bres voor de schrijvers uit de oudheid. Zij verdedigden de geloofwaardigheid van wat deze te vertellen hadden en daarin speelde, zoals we zagen, de angst mee dat het in twijfel trekken van teksten tenslotte ook de schriftelijke basis, waarop de zekerheden van het geloof waren gevestigd, kon aantasten. De beschouwingen over de geschiedenis waren vrij algemeen en weinig kentheoretisch van aard. Een opmerking over de bevooroordeeldheid van ooggetuigen kan men niet als zodanig aanmerken, daar reeds lange tijd het gevaar van beïnvloeding door politieke omstandigheden in de geschiedschrijving werd erkend. Hoe zou het ook anders hebben kunnen zijn? De traditionele verdeling van de geschiedbeoefening in *historia*, verhalend werk over meest staatkundige gebeurtenissen, en *antiquitates*, het zoeken naar overblijfselen uit het verleden in de vorm van inscripties, munten en dergelijke en het aldus leren kennen van gewoonten en andere omstandigheden, bleef in essentie bestaan, al werden onderdelen van het tweede genre in het eerste ingepast. Dat kon ook betekenen dat men de geschiedenis van landen uit de oudheid en latere periode ging vergelijken (zoals in colleges), maar in de *historia* bleef het literaire gehalte van de tekst de maatstaf aan de hand waarvan werd bepaald of een werk geslaagd was, getuige de reeks *topoi* die we zijn tegengekomen.

13 Chr. Saxius, *Oratio de veteris et medii aevi historia...* (Trajecti ad Rhenum, 1776) 56. Zie ook A. Th. van Deursen, 'Geschiedenis en toekomstverwachting. Het onderwijs in de statistiek aan de universiteiten van de achttiende eeuw' (1971), in: Geurts, Janssen, *Geschiedschrijving*, II, 110-129, aldaar 110.

14 D. Wyttenbach, *Oratio de vi et efficacia historiae ad studium virtutis* (Amstelodami, 1785); zie J. Roelevink, 'Historia en antiquitates, het geschiedenisonderwijs aan het Athenaeum Illustre van Amsterdam in de achttiende eeuw tussen polyhistorie en verlichting', *Theoretische geschiedenis*, X (1983) 281-301, aldaar 287-288. Misschien is Wyttenbachs teruggrijpen op Aristoteles te verklaren door het feit dat hij aanvankelijk filosofie doceerde en vervolgens de leeropdracht klassieke talen en geschiedenis erbij kreeg.

Aan de universiteiten was de geschiedenis als vak niet duidelijk omschreven en werd aan drie, vaak rivaliserende, faculteiten beoefend. De juridische beet het spits af met pogingen bronnen uit te geven op het gebied van de vaderlandse geschiedenis door toedoen van de Leidse hoogleraar Antonius Matthaëus. Later hielpen professoren uit de artofaculteit eveneens bij bronnenuitgaven. Maar hier en in de theologische faculteit bleek al spoedig dat politieke belangen het drukken en dus verzorgen van bronnen in slechte zin konden beïnvloeden. In het algemeen is de meest opvallende trek in het universitaire leven van de achttiende eeuw wat de bestudering van het verleden aangaat dat de hoogleraren (wier leeropdracht meestal naast de geschiedenis ook andere vakken omvatte) nauwelijks historisch werk schreven. De al genoemde Adriaan Kluit is op deze regel de grote uitzondering. Want al reppen sommigen over het belang van de hulpwetenschappen direct praktische consequenties had dit niet voor de geschiedbeoefening aan de universiteiten. Nog zeer lang bleef daar de humanistische opvatting over geschiedschrijving de overhand houden¹⁵.

JEAN LE CLERC EN DE GESCHIEDENIS

Verdergaand begrip voor de moeilijkheden van politieke en andere aard, die men ontmoette bij het vergaren van materiaal en het schrijven van geschiedenis, treffen we in deze periode buiten de universiteiten aan. En dan stuiten we onmiddellijk op de op allerlei gebieden der toenmalige wetenschap actieve Jean le Clerc. Hij was van hugenootse afkomst maar woonde meer dan een halve eeuw in Amsterdam, waar hij doceerde aan het Remonstrantse Seminarium. Men mag in hem iemand zien, die niet zonder meer de klassieken als autoriteit accepteerde. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij het wegens zijn scherpe filologische kritiek zowel met Burman als met Perizonius aan de stok had gekregen. De eerste doelde met zijn opmerkingen over de belagers van de heilige geschriften waarschijnlijk op Le Clerc, die op dit gebied al eens door Bayle was berispt¹⁶. Le Clerc nu vatte zijn mening over de geschiedenis (waartoe hij mede door Bayles werk was geïnspireerd) populariserend maar systematisch samen in zijn *Parrhasiana* uit 1699. De paragraaf 'De l'histoire et de la difference des historiens modernes et des anciens' is een opmerkelijk stuk dat enige extra aandacht verdient. Nadat hij twee jaar tevoren in zijn *Ars critica* regels

15 Zie J. Roelevink, "Bewezen met authenticque stukken'. Juridisch-oudheidkundige drijfveren tot het uitgeven van teksten op het terrein van de vaderlandse geschiedenis in de achttiende eeuw', in: K. Kooijmans, e.a., ed., *Bron en publikatie. Voordrachten en opstellen over de ontsluiting van geschiedkundige bronnen, uitgegeven bij het 75-jarig bestaan van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis* (s-Gravenhage, 1985) 79-99, vooral 81-83.

16 De enige overzichtspublikatie over Le Clerc is nog steeds A. Barnes, *Jean le Clerc (1657-1736) et la république des lettres* (Parijs, 1938). Zij wijdt echter nauwelijks aandacht aan zijn geschiedschrijving. Voor de verhouding met Pierre Bayle 228-235, met Burman Kernkamp, 'Pieter Burman', 74-115, met Perizonius Meijer, *Kritiek*, 149-155. Zie tevens voor Le Clercs bestudering van het verleden M. C. Pitassi, *Entre croire et savoir. Le problème de la méthode critique chez Jean le Clerc* (Leiden, 1987) aldaar hoofdstuk IV.

voor filologische kritiek had toegepast liet hij zich in dit gedeelte over de geschiedschrijving uit. En hierin is net als in het vorige werk de overgang te bespeuren van de rhetorische *ars historica* traktaten naar een meer praktische benadering van de geschiedschrijving¹⁷.

Le Clerc begon met te constateren, dat niets nuttiger was dan goed geschreven geschiedenis, die de waarheid van het gebeurde weergaf alsof men het zelf had gezien en daarmee de geringe eigen ervaring van elk mens aanvulde. Maar natuurlijk bestond ook het tegendeel: slechte geschiedschrijving, die de feiten verdraaide en onwaarheden debiteerde. Aan vier voorwaarden moest voldaan worden om een goed geschiedschrijver te kunnen zijn: men diende goed onderricht te zijn over wat men wilde mededelen, men behoorde zonder te verdoezelen aan te geven wat 'veritable' was, vervolgens het verhaal op de juiste wijze te vertellen en tenslotte een goed oordeel over de gebeurtenissen en mensen te vellen. We herkennen hier al enkele trekken die ook door de professoren werden aangegeven, maar Le Clerc vermengde ze met anderssoortige beschouwingen. Uitdrukkelijk behandelde hij het schrijven van contemporaine geschiedenis apart. Daarin moest immers naast de beperkte eigen waarneming vooral op *mémoires* van anderen worden vertrouwd, waarmee men aan het politiek probleem raakte dat deze geschriften en de rapporten voor vorsten volstrekt onbetrouwbaar waren, zo sterk waren zij beïnvloed. Een gedeeltelijke oplossing lag in het verzamelen van openbare stukken en in het ondervragen van zoveel mogelijk ooggetuigen. Waar de uitkomst onzeker bleef moest men maar algemeen formuleren en geen details vermelden. Dat gold volgens hem stellig: een geschiedschrijver hoefde niet alles neer te schrijven. Deze stelregel was ook van toepassing op het doorlichten van de beweegredenen van mensen en de bedoelingen van de politiek van staten. Want daarin lag de ziel van de geschiedschrijving:

On peut reconnoître assez clairement au moins les motifs généraux qui les font agir, et qui sont sans doute les plus importants, et comme les principales rouës, qui remuent toute la machine, dont on décrit les mouvemens¹⁸.

En dat moest dan geschieden tegen de achtergrond van een grondige kennis van politiek, staatsinstellingen, religie en geografische omstandigheden, kortom 'le génie des peuples'.

Voor de bestudering van de oudere periode waren deze zelfde kwaliteiten, die zelden bijeen gevonden werden, eveneens noodzakelijk. Le Clerc stelde verheugd vast dat onder de ouden in ieder geval één, namelijk Polybius, werd gevonden die ze alle bezat. Maar op het gebied van het noemen van hun bronnen waren zij toch niet te prijzen?

17 Zie voor deze opmerking A. D. Momigliano, *Studies in Historiography* (Londen, 1966) 11, 42. *Parrhasiana ou pensées diverses sur les matières de critique, d'histoire, de morale et de politique* (2 dln.; Amsterdam, 1699) I, 130-223.

18 *Parrhasiana*, 138.

Rien ne nous doit empêcher de faire mieux qu'eux. La République des Lettres est enfin devenue un pais de raison et de lumière, et non d'autorité et de foi aveugle, comme elle ne l'a été que trop long-temps. La multitude n'y prouve plus rien, et les cabales n'y ont plus de lieu. Il n'y a aucune Loi divine, ni humaine, qui nous défende de perfectionner l'Art d'écrire l'Histoire 19,

riep Le Clerc triomfantelijk uit. Men moest dus zijn bronnen aanhalen, waartegen ook niet mocht worden aangevoerd dat dit slechts vertoon van geleerdheid was. Niet aanhalen kon alleen worden vergeven wanneer elders de tekenen van oprechtheid en gematigdheid overduidelijk aanwezig waren zoals het geval was bij de grote Franse historicus Jacques Auguste de Thou, wiens tegenpool ook voor Le Clerc gevonden werd in de ons van Perizonius al bekende Varillas 'dont la passion et l'esprit Romanesque éclatent de toutes parts'²⁰. Want een geschiedschrijver (en Le Clerc haalde toch weer een klassieke autoriteit aan: Lucianus) moest zonder passies de waarheid schrijven alsof hij noch vrienden, noch ouders, noch vaderland had. Het was geen kleinigheid wat hij verlangde en zelf meende hij dat in de moderne geschiedenis alleen 'l'incomparable Hugues Grotius' op deze eenzame hoogte stond, Grotius die immers over Maurits geschreven had alsof hij nooit zelf met hem te maken had gehad²¹. Voor dit tijdperk was in het bijzonder bedreigend dat vorsten een greep op de strekking van geschiedwerken trachtten te krijgen en dat omgekeerd sommige geschiedschrijvers beloningen voor hun arbeid zochten. Een speciale philippica bewaarde Le Clerc voor de beoefenaars van de kerkgeschiedenis, die als echte 'zelez' hun haat voor andersdenkenden de boventoon lieten krijgen. De latere opvolger van Philippus van Limborch verlangde naar een nieuw soort kerkgeschiedenis zonder de gebreken van de oude en wees erop, waarschijnlijk de polemieken over zijn religieuze gezindheid indachtig, dat de libertijnen van die tekortkomingen gebruik zouden kunnen maken²².

Le Clerc besteedde naar de opvattingen van zijn tijd ook aandacht aan de stijl van de geschiedschrijver. Deze moest zijn relaas in volgorde van het tijdsverloop doen en dat naar classicistisch voorbeeld in helder geformuleerde bewoordingen, zonder vertoon van welsprekendheid. Hoe was het toch mogelijk, zo vroeg hij zich af, dat Grotius, een 'habile homme', Tacitus in zijn obscure stijl was gevolgd²³? Hier kon waarlijk de autoriteit van de 'anciens' de 'modernes', die hen hadden nagevolgd, niet meer beschermen. Uiteindelijk behoorde een geschiedschrijver te onderrichten en niet te willen vermaken. Naast vele andere dingen had G. J. Vossius dat ook al

19 *Ibidem*, 145.

20 *Ibidem*, 149.

21 *Ibidem*, 160. Zie voor de reputatie van Grotius A. E. M. Janssen, 'Grotius als Geschichtschreiber', in: *The World of Hugo Grotius (1583-1645). Proceedings of the International Colloquium Organized by the Grotius Committee of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences Rotterdam 6-9 April 1983* (Amsterdam/ Maarssen, 1984) 161-178.

22 *Parrhasiana*, 172-173; zie voor de beschuldiging van socianisme tegen Le Clerc Barnes, *Jean le Clerc*, 238. Het is in dit bestek onmogelijk nader aandacht aan zijn kerkgeschiedenis te wijden.

23 *Parrhasiana*, 179.

gezegd al leek de geleerde, zo deelde Le Clerc met enig *dédain* mee, vaker het resultaat van zijn lectuur dan zijn eigen oordeel door te geven. In de geschiedschrijving was oordeelvorming echter van groot gewicht want het opsommen van pure feiten had geen zin. Maar oordelen was pas mogelijk binnen het kader van 'une science profonde de la Morale, et de la Politique', nodig om maximen te formuleren,

idées générales que le bon sens peut fournir, touchant la Religion, touchant la Vertu et le Vice, touchant les devoirs réciproques des peuples et de ceux qui les conduisent, et enfin touchant ce que les nations se doivent les unes aux autres²⁴.

De verhouding van de geschiedschrijver tot Gods handelen bracht Le Clerc onder in een lockiaans en deïstisch universum van tolerantie. De gebeurtenissen in de wereld moesten worden beoordeeld in het licht van opvatting dat God de vader van alle mensen was. Al kenden zij zijn bedoelingen door de rede en openbaring dwalingen bleven van hun kant tot de mogelijkheden behoren. Hij zou dan ook niet ingrijpen wanneer zij tegen zijn wil ingingen en met medelijden kijken naar hun partijdige godsdienstige idealen, zoals men die in de werken van Strada en Lipsius kon ontwaren. Le Clerc zag in de Franse historici De Thou en diens collega Mézeray betere voorbeelden, vooral in de persoon van de laatste die in een Frankrijk schreef, waar het licht der vrijheid langzamerhand gedooft werd²⁵. In de politiek ging immers steeds meer de funeste leer van Machiavelli overheersen, die de onderwerping aan een absoluut vorstengezag predikte. Geschiedenis moest dus geschreven worden met kennis van de wetten die de maatschappij regelden: een volk diende gelukkig gemaakt te worden in rechtvaardigheid onder afwering van bedreigingen. Gezamenlijk moesten de volkeren in vrede leven volgens de raadgeving van Grotius²⁶.

Naar we nu kunnen zien nam Le Clerc een genuanceerde plaats in waar het de strijd tussen oud en nieuw betrof. Enerzijds waren de klassieken voor hem nog leermeesters op het gebied van de geschiedschrijving, zowel wat de leer als de praktijk van het samenstellen van een geschiedwerk aanging, en herhaalde hij diverse *topoi* die we al kenden; anderzijds prees hij ook wat recente schrijvers hadden gepresteerd en benadrukte hij het feit dat niet zonder meer alle ouden of alle modernen navolging verdienden, maar integendeel zeer verschillend waren. Geschiedenis moest goed geschreven en politiek van aard zijn maar Le Clerc vormde de morele dimensie, die men traditioneel aan de lessen van de geschiedenis gaf, om tot een grandioos pleidooi voor een wereld, waarin de geschiedschrijving bij het verklaren van de gang van zaken (die hij in mechanistische zin aanduidde) de principes van vrij oordeel, tolerantie en vredelievendheid zou moeten uitdragen. Ondanks dit idealisme zag hij het gevaar, dat in het algemeen elke historische activiteit, maar speciaal de contem-

24 *Ibidem*, 184; Roelevink, *Gedicteerd verleden*, 275 verwaarloost deze dimensie enigszins bij de bespreking van Le Clercs denkbeelden.

25 *Ibidem*, 190-195. Mézeray als geschiedschrijver wordt besproken in O. Ranum, *Artisans of Glory. Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France* (Chapel Hill, 1980) 197 vlg.

26 Over het machiavellisme *Parrhasiana*, 215 vlg.; Grotius' raad, *ibidem*, 221.

poraine geschiedschrijving van de politiek ondervond, in een reëel licht. Niet alleen maar zoals in vroegere verhandelingen werd er gezegd dat beïnvloeding dreigde: Le Clerc vergeleek bijvoorbeeld concreet hoe dezelfde gebeurtenissen in Franse en Nederlandse historische werken een geheel verschillende interpretatie kregen. Vrijwel zeker had hij hierbij de geschiedschrijving, die in opdracht van Lodewijk XIV tot stand was gekomen op het oog, waar hij het eulogistische karakter van vele werken hekelde; daarom wijdde hij zoveel ruimte aan het probleem van de eigentijdse geschiedschrijving. Het historisch pyrrhonisme had ook Le Clerc aangeraakt en aanvallen op geschiedschrijvers die van de geschiedenis een roman maakten ontbraken niet. Zijn methodische raadgevingen waren echter nog niet zoveel handelbaarder dan die van zijn voorgangers. Behalve de kwestie van het aangeven van bronnen wees hij eigenlijk alleen op het vergelijken van ooggetuigenverslagen. Meende hij misschien dat in technisch opzicht al aan de eisen was voldaan met de publikatie van de *Ars critica*? Hoe dit ook zij *Parrhasiana* had in de internationale *république des lettres* groot succes. Naast drie Franse en een Engelse druk verschenen ook drie Nederlandse edities ²⁷.

GESCHIEDSCHRIJVING OVER VORSTELIJKE PERSONEN

Het lijkt erop dat vooral onder de hugenoten het besef leefde van de grote moeilijkheden die de contemporaine geschiedschrijver ontmoette. Hier ging dus het pyrrhonisme, vaak met name aangeduid zoals de predikant Basnage deed in zijn geschiedenis van de Republiek, samen met het besef dat bijvoorbeeld Lodewijk XIV de geschiedenis naar zijn hand had gezet. In hoge mate valt dat te observeren bij een figuur van een heel ander kaliber, de in de Republiek levende hugenoot Henri Philippe de Limiers. De oordelen over zijn geschiedenis van de regering van Lodewijk XIV uit 1717 lopen uiteen. Sommigen zien er slechts het werk van een compiler in die stukken uit *gazettes* (waarvan Limiers er inderdaad enkele leidde) aaneenlijmde, anderen menen er reeds trekken van een nieuw soort geschiedschrijving in te ontdekken ²⁸. Limiers gaf in ieder geval in zijn woord vooraf, net zoals Le Clerc had gedaan, duidelijk aan dat ook hij soms in zijn oprechtheid de waarheid te willen zeggen door *mémoires* misleid had kunnen worden. Maar hij stelde tevens vast dat zulks dan onopzettelijk na bijeengaring van overeenstemmende getuigenissen en

27 Respectievelijk van 1701, 1710; 1700 en 1703, 1710, 1715.

28 Voor de uitlatingen van Basnage zie Smitskamp, 'Perizonius', 48-49; de meningen over Limiers in C. G. Gibbs, 'The Role of the Dutch Republic as the Intellectual Entrepôt of Europe in the Seventeenth and Eighteenth Centuries', *Bijdragen en mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, LXXXVI (1971) 323-349, aldaar 342 en *idem*, 'Some Intellectual and Political Influences of the Huguenot Émigrés in the United Provinces, c. 1680-1730', *BMGN*, XC (1975) 255-287, aldaar 277. Verder Ph. K. Leffler, 'The 'histoire raisonnée', 1660-1720: a Pre-Enlightenment Genre', *Journal of the History of Ideas*, XXXVII (1976) 219-240. H. Ph. de Limiers, *Histoire du règne de Louis XIV, roi de France et de Navarre...* (7 dln.; Amsterdam, 1717).

zorgvuldige afweging geschied was en tegen zijn intentie. De historicus was verplicht met een heldere en nobele stijl de waarheid neer te schrijven. Dat hij ook aanbeval het historische werk eenheid te geven als een theaterstuk of epos voelde Limiers kennelijk niet als een paradox. Politieke omstandigheden konden de taak echter zeer moeilijk maken en Rapin, die al in 1677 zijn voorschriften voor geschiedschrijving had uitgebracht, mocht dan wel aanbevelen te 'écrire sensément' maar toepassen van regels was vaak veel moeilijker dan ze te geven, aldus Limiers. Het alternatief was 'ou de dissimuler la vérité par foiblesse, ou d'irriter des personnages de qui l'on a tout à craindre'²⁹. Dat was de reden geweest waarom Franse geschiedschrijvers als Mézeray en Daniel onlangs met hun geschiedwerk nog niet verder waren gegaan dan de regering van koning Hendrik IV. Een besmettelijke lucht van vleierij werd ingeademd ook door degenen die in tegenstelling tot Pellisson, Racine en Boileau geen geschiedenis in opdracht schreven³⁰. Waarom zou men tussen de nieuwste geschiedenis en de rest van het verleden zo'n verschil maken? In beide was een bevooroordeelde houding mogelijk, maar Pierre Bayle had al gewaarschuwd tegen een geschiedschrijving die vonniste. Opmerkelijk is dat Limiers zijn geschiedenis inderdaad in haar beoordeling niet overal even streng liet uitvallen en bovendien vaststelde dat de regering van de *Régent* tolerant, wijs en verlicht was!

Terwijl Limiers buiten Frankrijk zonder gevaar deze overwegingen kon laten drukken, maar daarnaast naar we mogen aannemen aan de afzet van zijn boek in dat land dacht, werden ook door Nederlanders de problemen omtrent de geschiedschrijving over officiële personen en hun regeringsperiode besproken. De in de jaren dertig verschijnende biografieën van de Oranjes bieden de gelegenheid van nabij waar te nemen hoe de omstreden positie van de stadhouders in het verleden en heden van eigen land aanleiding werd de principes van geschiedschrijving in verband met de politieke omstandigheden nader te bekijken. De Zeeuw Lieven de Beaufort ging in de inleiding tot zijn drielidige levensbeschrijving van Willem van Oranje uitvoerig in op de risico's die men bij het schrijven van een dergelijk werk liep³¹. We beluisteren bij de staatsgezinde regent weer de stem van een onvoorwaardelijk bewonderaar der klassieken, benevens welke ook de bijbel vanwege zijn openhartige toon over het verleden ten voorbeeld wordt gesteld. Geschiedschrijving was voor De Beaufort vooral een taak die aan regeerders behoorde toe te vallen, waarbij hij ongetwijfeld aan zichzelf dacht. Zij hadden immers de meeste baat bij de voorbeelden die door vooraanstaande mannen van vroeger met hun gedrag werden gegeven. Ook hij vond dat het ware en onpartijdig verhaal de oorzaken van het handelen van de mensen moest bespreken om de lezer aan te zetten tot overdenking 'van de weereltse

29 Limiers, *Histoire*, préface, *6.

30 Deze historiografie wordt geanalyseerd in N. Ferrier-Caverivière, *L'image de Louis XIV dans la littérature française de 1660 à 1715* (Parijs, 1981) en in Ph. de Vries, *Het beeld van Lodewijk XIV in de Franse geschiedschrijving* (Amsterdam, 1948).

31 [L.F. de Beaufort], *Het leven van Willem de I...* (3 dln.; Leiden/Middelburg, 1732). Voor een nadere beschouwing G. J. Schutte, 'Grondvester of belager der vrijheid? Willem van Oranje in de ban der achttiende-eeuwse tegenstellingen', in: E. O. G. Haitsma Muiier, A. E. M. Janssen, ed., *Willem van Oranje in de historie 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving* (Utrecht, 1984) 63-90, vooral 64-69.

saeken, en om syn voordeel in de saemenleving der menschen daer mede te doen'. Maar hij bleef geschiedenis traditiegetrouw zien als 'gegrond ... op een gezonde staatkunde, en zuivere zedeleer, die beide onvermydelyk tot een goede Historie behooren en het licht daer van zyn'³². Curieus is het dat De Beaufort zonder meer de klassieken en met name in zijn levensbeschrijving wilde navolgen, maar desondanks kritiek uitte op de door hen geïnspireerde humanistische gewoonte redevoeringen in het relaas op te nemen: 'de Historie is te edel, om met blanketsel van verdigtselen, ofte verçierde redenvoeringen, te werden opgepronkt' 33

De grote zo instructieve geschiedwerken der ouden moesten echter een aansporing zijn voor de Nederlanders de geschiedschrijving zélf aan te pakken en haar niet aan buitenlanders over te laten. Op de universiteiten kregen jongelingen, die later regeerambten zouden bekleden, nota bene zelfs geen geschiedenis van het vaderland onderwezen, zo beklaagde De Beaufort zich. Zij waren daardoor als vreemdelingen in eigen land en we herkennen deze gemeenplaats. Toen De Beaufort echter aan de bespreking van de praktijk toekwam was zijn raad kernachtig kort. Het veiligste was lang na de dood van een hooggeplaatst man over diens leven te schrijven, anders bestond het grote gevaar dat het resultaat een lofredre werd. Hoe vaak was niet de teneur van een geschiedwerk door de wil van vorsten beïnvloed, bijvoorbeeld in de vorm van het toekennen van een pensioen of anderszins door schenkingen. Een voorbeeld daarvan was het gunstige beeld, dat van Philips II werd geschetst in vele geschiedenissen. De auteurs daarvan waren immers door diens begunstiging van de kerk mild gestemd. Tevens moest men maar eens letten op de voorzichtigheid waarmee De Thou, denkend aan de lange arm van de Spaanse koning, de regeringsperiode van Philips III behandelde. Maar deze voorzorgen waren in het huidig tijdsgewricht, de 'geluckige Regeering' zonder stadhouder, niet nodig, men kon nu vrijuit over de Oranjes schrijven. Blijkbaar voelde De Beaufort dat deze openlijke positiebepaling wel erg ver ging en daarom voegde hij er een andere mededeling aan toe: waar hij niet direct het verhaal vertelde en tot oordelen overging zou hij geen aanspraak maken op de hoedanigheid van historieschrijver, maar als Nederlander de wettige regering van het land, de vrijheid van de burgerstaat en van de godsdienst verdedigen³⁴. Met deze verklaring, die kennelijk het streven naar waarheid in de geschiedschrijving pogde te redden, toonde de schrijver zich een trouw zoon van de toen regerende oligarchie, die geen leider boven zich duldde, van de vrijheid zoals hij dat noemde waarin 'een welgestelde Hollandsche boer veel geluckiger leeft, en een grooter Heer in het syne is, dan een groote Edelman in de Landen, daer een onbepaalde Heerschappy plaets heeft'³⁵.

32 De Beaufort, *Leven*, I, xx.

33 *Ibidem*, xxvi, zie ook liii.

34 *Ibidem*, xxvii. Opmerkelijk is dat De Beaufort zich bij dit alles op de werken van R. Schele (Schelius) beriep en niet op die van de andere vertegenwoordiger van het zeventiende-eeuwse republikenisme P. de la Court, xlvi. Zie voor hen E. H. Kossmann, *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Academie van wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe reeks LXVII, nr. II; Amsterdam, 1960) 32-34. Voor De Beauforts politieke werk Leeb, *Ideological Origins*, 56.

35 De Beaufort, *Leven*, I, lxxv-lxxvi.

Het werk van De Beaufort riep verscheidene reacties op, maar voor ons doel zijn die van de auteur van twee andere biografieën, over Frederik Hendrik en Willem II, het interessantst. Zij verschenen enkele jaren later, anoniem, evenals trouwens het werk over Willem I, maar algemeen wordt aangenomen dat de Overijsselse bierbrouwer en latere commissaris van de uitheemse dépêches der Staten-Generaal in Den Haag Pieter le Clercq de auteur was. Deze zeer vruchtbare schrijver met belangstelling op velerlei gebied van natuurkunde tot poëzie was in zijn oriëntatie niet alleen op Nederland gericht, zoals blijkt uit zijn vertalingen van spectatoriale geschriften van Addison en Steele met een duidelijke fysico-theologische tendens³⁶. Le Clercq besprak evenals zijn voorgangers in zijn levensbeschrijving van Frederik Hendrik de moeilijkheid oorzaken van bepaalde gebeurtenissen te vinden. Keken we bijvoorbeeld naar krijgshandelingen, dan moest worden vastgesteld, dat hooggeplaatsten de voorvallen anders zagen dan degenen die onder hen dienden. Dit dilemma was alleen op te lossen door nieuwe bronnen te vinden³⁷. Bij een man als stadhouder Willem II deden deze problemen zich in het groot voor. Er waren zoveel tegenstrijdige meningen dat sommige critici de aanbeveling hadden gedaan de doden te laten rusten, maar juist in het onderhavige geval lagen de voorbeelden voor huidige of toekomstige regeerders voor het oprapen. Dat gold voor de geschiedenis in het algemeen, maar speciaal 'in alle sulke Historiën, welkers voornaamste oogmerk is, om Groote Personaadjen, doorlugtige Mannen, en met een woord sulke, die boven anderen hebben uitgeblonken, als ten Tooneele te voeren' 38.

Evenals De Beaufort, wiens verdediging hij op zich nam, ging Le Clercq in het spoor der klassieken verder. Hij wilde het voor en tegen van het handelen der Oranjes nauwkeurig bekijken en de waarheid vertellen. Dat was zeer wel mogelijk want ook de bijbel immers — en hier herhaalde hij een argument van De Beaufort — stond kritisch ten opzichte van het handelen van David en Salomo in het verleden. Alles was betrekkelijk: de stadhouderlijke regering was beter dan de voorgaande der graven, maar de laatste tijd ging het ook niet slecht zoals de auteur van het leven van Willem I al betoogd had. Zo gaf Le Clercq een wel zeer genuanceerd beeld van het leven van Willem II. Hij komt eruit naar voren als een verdediger van de soevereiniteit der Staten met een stadhouder aan hun zijde. Deze moest echter altijd proberen de fouten van zijn voorgangers te vermijden. De Beaufort verwierp zonder meer het stadhouderschap, Le Clercq slaagde erin, uitgaande van dezelfde historiografische premissen, om het te neutraliseren in zijn oude positie. Geen wonder dat verdedigers van Oranje door dik en dun hem op dit punt aanvielen en meenden dat hij heimelijk de functie van de stadhouder uitholde 39.

36 Gegevens in P. Geyl, *De Wiirenoorlog. Een pennestrijd in 1757* (Mededelingen Koninklijke Nederlandse Academie van wetenschappen, Afd. Letterkunde XVI, nr. X; Amsterdam, 1952) 8-12. *Het leven van Frederik Henrik...* ('s-Gravenhage, 1737) en *Het leven van Willem den II* ('s-Gravenhage, 1738). Voor Le Clercqs vertaalwerk zie J. Bots, *Tussen Descartes en Darwin. Geloof en natuurwetenschap in de achttiende eeuw in Nederland* (Assen, 1972) 115.

37 Le Clercq, *Frederik Henrik*, voorreden, ii-iii.

38 Le Clercq, *Willem den II*, voorreden, ii.

39 De aanvallen kwamen onder anderen van E. S. de Burmania, *Schuite-praatje...* (Leeuwarden, 1737) 3. Met dank aan S. van Gurp voor het raadplegen van haar werkstuk. Geyl, *Witenoorlog*,

De Nederlandse schrijvers leken in hun weergave van wat geschiedschrijving moest zijn op hun uit het buitenland afkomstige landgenoten. Zij vatten hun taak naar klassiek voorbeeld op als een politiek-literaire en gaven (zonder de term pyrrhonisme te gebruiken) de obstakels aan, die een reconstructie van het gebeurde in het verleden in de weg stonden. Maar toch maakt hun werk een andere indruk. Uit het aanhalen van de bijbel als een historiografisch voorbeeld naast de klassieken zou men kunnen afleiden dat — net als dat op de universiteiten gebeurde 40 — het gereformeerd-christelijke wereldbeeld hen sterker tot het handhaven van de Nederlandse traditie noopte en daarmee de invloed van bijvoorbeeld het Franse classicisme verminderde. Beide schrijvers zetten ook geen stappen in de richting van de vernieuwing van de methode van het benaderen van gegevens uit het verleden, zoals in het buitenland was geschied. Andere Nederlandse auteurs waren in dezelfde jaren wel met behulp van nieuw gevonden documenten het verleden gaan bekijken en weer bleek verandering van het historische beeld hevige reacties in het heden te kunnen oproepen.

DE VISIE VAN GERARD VAN LOON, FRANS VAN MIERIS EN PIETER VAN DER SCHELLING
OP DE MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

Halverwege de jaren twintig signaleerde de uitgever van enige oude Nederlandse kronieken de toenemende belangstelling voor de oudheden van het land. Hij prees deze voor het vaderland nuttige tendens die tot gevolg zou hebben dat men geen vreemdeling in eigen land zou zijn en meende daarom met des te meer recht zijn geschriften uit te kunnen geven⁴¹. Ook Le Clerc merkte op zijn oude dag iets van de nieuwe aandacht. Toen hij in 1728 zijn geschiedenis van de Verenigde Provinciën publiceerde stelde hij in het woord vooraf weer dezelfde onderwerpen als dertig jaar geleden in zijn *Parrhasiana* aan de orde. Knorrig beëindigde hij echter het stuk met de opmerking dat hij niets te maken had met de uitleg bij de afbeeldingen van de penningen: 'Les libraires, qui les avoient déjà, ont cru devoir les employer, et bien des gens leur en sauront gré'. Kennelijk vond hij deze handelwijze beneden zijn waardigheid als historieschrijver. Behalve het uitgeven van kronieken en stukken was inderdaad de aandacht voor munten en penningen een tweede manier geworden om oudheidkunde met verhalende geschiedenis te integreren. In de inleiding tot het deel met de medailles werd daar geen doekjes om gewonden. Na een verklaring ten gunste van de 'histoire moderne' die in tegenstelling tot de oude (alleen maar bestemd voor geleerden in academies en kabinetten) nuttig was in de maatschappij, stond daar:

noemt Le Clercq Oranjegezind vanwege de teneur van zijn brochure over Johan de Witt. De vraag is dan waarom Le Clercq zich in 1757 zo heftig uitliet. Wellicht omdat hij in Den Haag een nieuwe betrekking had gekregen? Zijn leven en werk verdienen een nadere bestudering.

40 Zie Van Deursen, *Jacobus de Rhoer, passim*.

41 M. Brouërius van Nidek, *Analecta medii aevi...* (Amsterdam/Middelburg, 1725) voorberecht, z.p. De auteur was een leerling van A. Matthaeus.

Les Histoires Métalliques ont encore un avantage que [les autres histoires] n'ont pas; elles fixent mieux les idées; elles servent à imprimer plus profondément dans la Mémoire les choses dont les autres ne font qu'un simple récit⁴².

Deze uitgevers traden echter hiermee niet op als pioniers in de Republiek, want toen Le Clercs boek uitkwam waren de eerste werken van Gerard van Loon en Frans van Mieris op dit gebied reeds verschenen. Wij moeten voor ons onderwerp wat langer stilstaan bij deze twee nooit echt grondig bestudeerde figuren in de geschiedschrijving van het achttiende-eeuwse Nederland. Van Loon was afkomstig uit een vooraanstaande katholieke Delftse familie. Na een rechtenstudie in Leuven promoveerde hij in Leiden waar hij zich omstreeks 1720 definitief vestigde. Als actief gelovige (hij was betrokken bij de tegenstellingen binnen de kerk in Nederland) was het hem onmogelijk ambten te bekleden en hij legde zich uit liefhebberij toe op de bestudering van het verleden. Vanaf 1717 — het verschijningsjaar van zijn eerste boek over penningkunde — liet hij een reeks geschriften uitkomen over het middeleeuwse verleden van Nederland. Daar waren opmerkelijke studies bij, zoals die over de kermessen uit 1743, waarin hij zegge en schrijve zestien delen in het vooruitzicht stelde. Vijf daarvan — lopende van de Bataafse- tot de riddertijd onder de Hollandse graven — zijn uiteindelijk verschenen. Alsof deze juridisch-oudheidkundige onderneming nog niet genoeg was wierp Van Loon zich ook op het uitgeven van bronnen. Zijn activiteiten omvatten eveneens een jaarlijkse reis naar de keizerlijke Nederlanden, waar hij behalve op familiebezoek vooral op zoek ging naar manuscripten. Bovendien hielp hij anderen bij hun werk en stond in correspondentie met vele oudheidkundigen⁴³.

Daaronder was ook Frans van Mieris. Hij had niet gestudeerd maar was door zijn vader de schilder in diens vak opgeleid en zou hem later opvolgen als directeur van de tekenacademie in Leiden. Daarnaast moet de remonstrantse Van Mieris zichzelf hebben geschoold in de diverse toen voorhanden zijnde bekwaamheden om het verleden te bestuderen, want naast uitgaven van verhalende bronnen bezorgde hij ook het *Groot charterboek* van Holland en Zeeland. Reeds in 1726 had hij zijn eerste werk op het gebied van de penningkunde uitgebracht en was voordien zonder twijfel in contact met Van Loon gekomen. Hij vervaardigde het portret van Van Loon voor diens grote werk over de Nederlandse penningen en stelde na voltooiing ervan het in de tijd daaraan voorafgaande deel samen. Maar Van Mieris werd de meerdere van Van Loon en moest zijn vriend uiteindelijk corrigeren. Tenslotte legde hij zijn opvat-

42 *Histoire des Provinces-Unies des Pays Bas* (4 dln.; Amsterdam, 1728) waarvan het vierde deel al in 1723 was verschenen. Citaat. I, préface. Het tweede citaat IV, préface. Werd dit woord vooraf misschien door Limiers geschreven? De schrijver refereert aan zijn *Atlas historique*, tome VII (Amsterdam, 1720) die gemeenlijk op diens naam wordt gezet.

43 Er is zeer weinig literatuur over Van Loon: E. van Even, 'Gerard van Loon', *De Dietsche Warande*, IX (1871) 197-242 waarin briefwisseling met Van Alkemade is afgedrukt (zie ook noot 56). J. J. A. Lucas, 'Een medewerker aan Van Rijn's 'Oudheden en gestichten van Delfland', *Haarlemsche Bijdragen*, LVII (1939) 434-445; P. Polman, *Katholiek Nederland in de achttiende eeuw* (3 dln.; Hilversum, 1968) I, 358-359.

tingen met betrekking tot het schrijven van geschiedenis in een apart boek vast. Voordat het zo ver was lieten beiden duidelijk blijken wat zij met hun arbeid op het oog hadden en welke externe omstandigheden daarbij een rol konden spelen. Het zou echter tot 1746 duren voor Van Loon door een derde hard op de vingers werd getikt. De directe aanleiding was een geleerdenruzie, maar in de twist stonden de politieke kanten van historisch onderzoek centraal 44.

Aanvankelijk uitten Van Loon en Van Mieris zich bij hun bestudering van munten en penningen in termen van de *querelle*. Hun bezigheid mocht ontspanning genoemd worden, maar ook ontspanning moest zinrijk zijn. En die zin was gelegen in het feit, dat men nu Nederlandse penningen ging bekijken. Waar zo velen zich bezig hielden met het beschrijven van schoenen, laarzen, bellen, ringen en

andere kleynigheden der ouden, zich tot zweetens toe afsloovende hun uysterste best doen, om in die zwaare en algemeene schipbreuk der verduysterde oudheyd de voorkomende brokken en her- en derwaart vlottende overblyfsels derzelve op te vissen,

mocht de latere tijd daar ook voor in aanmerking komen en met name wat de penningen betrof, zo schreef Van Loon. Sommigen hadden gezegd dat die der oudheid betrouwbaarder waren omdat ze alleen door de regering of bepaalde families geslagen waren. Maar dat argument kon in zijn tegendeel verkeren. Ten eerste was dat ook in de latere tijd het geval en vervolgens bestonden er nog andere soorten in deze periode. Bovendien, en dat ten tweede, wie garandeerde dat officiële penningen niet slechts ter meerdere glorie van vorsten waren geslagen en dus eigenlijk met geschiedschrijvers, die in opdracht schreven, gelijk moesten worden gesteld: 'deze hoofdsche Papegaaien (zoo als hen de staatkundige Bokkalyne noemt)'? Herhaalde aanhalingen duiden erop dat de zeventiende-eeuwse Italiaanse politieke satiricus Trajano Boccalini Van Loons gids was waar heerszucht en andere daden in de geschiedenis realistisch moesten worden bekeken⁴⁵.

Penningen hielden de werkelijke deugden van personen en het voorgevallene 'als in Metaale bladen vast', wanneer ze eenmaal met moeite achterhaald waren. De lezer ontving 'eene aanwakkerenden spoorslag ter deugd' en moest wel ontaard zijn wilde hij niet 'eene vonk van gelyken aardt in zich [voelen] ontglimmen'. Maar het

44 Ook over Van Mieris bestaat nauwelijks literatuur: J. P. van der Auwerda, *Frans van Mieris penningkundige* (Voordracht gehouden op het XIe Nederlandsch taal- en letterkundig congres te Middelburg, den 4 September 1872; Loven, 1873). Een enkele opmerking in H. P. H. Jansen, *Hollands voorsprong* (Leiden, 1976) 6; verder Roelevink, 'Bewezen met authenticque stukken', 93-96.

45 De penningkunde als ontspanning: F. van Mieris, *Beschryving der bisschoplyke munten en zegelen van Utrecht...* (Leiden, 1726) voorbericht, z.p. en G. van Loon, *Hedendaagsche penningkunde...* ('s-Gravenhage, 1732) voorbericht, z.p.; tegen de uitwassen der oudheidkunde: G. van Loon, *Beschryving der Nederlandsche historipenningen...* (4 dln.; 's-Gravenhage, 1723-1731) I, voorbericht; citaat Boccalini: *ibidem*. Vgl. T. Boccalini, *Ragguagli di Parnaso e scritti minori*. L. Firpo, ed. (3 dln.; Bari, 1948) I, 42, 61, 193, II, 79 vgl. Van Loon gebruikte de Nederlandse editie *Kindschappen van Parnas* (Amsterdam, 1701).

belangrijkste was toch, zo zei ook Van Mieris, dat men dichter bij de zuivere waarheid kon komen, die dan diende te worden geformuleerd in heldere taal, 'dienares van de reden'. Ook Van Loon gaf naar zijn zeggen het ware zonder meer door doordat hij aan de hand van de penningen 'eene grootere onzydigheyd [kon] oeffenen' in het weergeven van politiek netelige zaken. Hij deelde alle feiten mee zodat de oordeelsvorming aan de lezers kon worden overgelaten, die in de aanhalingen van de beste contemporaine bronnen de gegevens mochten verifiëren. Voor- en tegenspoed (want ook staten waren als een mens aan ziekten onderhevig) kwamen zo aan bod en met een aan de schilderkunst ontleend en van Boccacini afkomstig beeld stelde hij dat het beschrijven

dier tegenspoeden in eene Histori is als de schaduw en verdieping in een wel uytgewrocht tafereel, die verre van het te ontsieren, integendeel het wit en verhoogde krachtiger doen voorkomen, en 't licht van den genooten voorspoed te helderder doors traalen.

Tenslotte verdedigde Van Loon nog zijn gebruik van het Nederlands in plaats van het zozeer in de mode geraakte Frans met een beroep op het feit, dat de overheid altijd deze moedertaal had gehanteerd 46.

Beide mannen schreven dus een geschiedenis van de Nederlanden. Van Mieris behandelde de jaren 1354 tot 1558, Van Loon de volgende periode tot de Vrede van Utrecht. Het werden boeken met een staatkundige en politieke opzet waarin de regeringsjaren der vorsten het kader vormden. In dit relaas moest echter ook de toenmalige verhouding van de Nederlanden met het Duitse Rijk ter sprake komen en daarbij stuitten de schrijvers op de belangrijkste stelling van de Bataafse mythe. Deze sinds de zestiende, maar vooral aan het begin van de zeventiende eeuw, met name door Grotius uitgedragen politiek-theoretische visie op het verleden van eigen land hield in, dat het land der Bataven of Holland nooit onder het gezag van buitenlandse heersers had gestaan en tevens dat later de Hollandse graven hun positie aan de aanzienlijksten van het land, verenigd in een prefiguratie van de Staten, te danken hadden. Samen vormden zij een gemengd staatsverband. Er was sindsdien wel kritiek op dit historische beeld uitgeoefend maar het had zijn kracht toch weten te behouden⁴⁷.

Reeds in 1732 signaleerde Van Mieris het verschijnsel, dat er nogal wat onenigheid in het verleden was geweest omdat Franse en Duitse heersers hun rechten in Holland wilden laten gelden. Hij tekende erbij aan, dat vaderlandse historici hier

46 Citaat Van Mieris: *Histori der Nederlandsche vorsten...* (3 dln.; 's-Gravenhage, 1732-1735) I, voorberigt, z.p.; Van Loon, *Hedendaagsche penningkunde*, voorbericht en *Beschryving der Nederlandsche historipenningen*, I, voorbericht, citaat.

47 Zie voor de Bataafse mythe H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw* ('s-Gravenhage, 1917) *passim* en I. Schöffers, 'The Batavian Myth during the Sixteenth and Seventeenth Centuries', in: J. S. Bromley, E. H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands*, V, *Some Political Mythologies* (Den Haag, 1975)78-101.

merkwaardigerwijze over zwegen, terwijl toch iemand als de Franse historicus Mézeray de afhankelijkheid van Holland duidelijk in het licht stelde. Twee jaar later kwam Gerard van Loon met zwaarder geschut. In zijn niet meer uitsluitend op penningen gebaseerde *Aloude Hollandsche historie* gaf hij aan dat zijn bedoeling bestond in het

voor altoos uyt het oog verloore Geschiedenissen onzes Lands, naar de wyze van den zoo zeer beroemden Filozooft Des Cartes, naa te speuren; dat is met aan alles te twyfelen, wat door de laater Historischryvers in opzigte onzes Lands was te boek gesteld...

Van Loon voegde hier enige opmerkingen aan toe. Dat hij aanbeval geschriften van tijdgenoten te lezen was niet bijzonder, wel dat hij meende — en hier spreekt zijn katholieke achtergrond — dat deze juist door toedoen van de zo vaak gesmade kloosterlingen bewaard waren gebleven. Ook uit heiligenlevens konden over staatkundige zaken veel gegevens worden gehaald. En deze waren zeker betrouwbaar wat de politieke geschiedenis betrefte, omdat tijdgenoten in het tegengestelde geval volgens hem wel bezwaar zouden hebben aangetekend. Vervolgens kwamen dan de wat latere schrijvers in aanmerking; twijfel was echter geboden tot nieuw ontdekte bronnen de waarheid van de oudere bevestigden. Met behulp van de aardrijkskunde en chronologie, die oude hulpwetenschappen, kon men de kennis van het verleden verder verdiepen. Bescheiden merkte Van Loon op, dat het geen perfecte geschiedenis was geworden. Integendeel, hij had bemerkt hoe vaak men fouten kon maken zelfs bij het toepassen van 'de regels der thans alom aangenome ziftkunde', waarbij hij de *Ars critica* van Le Clerc aanhaalde 48.

Op basis van deze sterk filologische benadering schreef Van Loon zijn geschiedenis die, bij schepping en zondvloed beginnend, tot het einde van de elfde eeuw reikte. Hij drukte inscripties en afbeeldingen van munten af, en het geheel bevatte gedocumenteerde redevoeringen. Hij verzocht nu de lezer

het totnogtoe zoo algemeen en diep ingeworteld geweest zynde vooroordeel, wegens eene oude Staatsche regeeringsform deezer Landen, zoo lang op te schorten, totdat hy de volgende Historie eerst geheel doorlezen ... hebbe.

Want de schrijver kwam hier vertellen dat het oude Batavië aanvankelijk vanuit het Franse rijk en daarna vanuit het Duitse onderworpen was. De Hollandse graaf had zijn gebied eerst als *beneficium* en vervolgens in leen ontvangen. Verder stond Grotius volstrekt in het ongelijk met zijn opvattingen, dat de vooraanstaanden de graaf hadden aangesteld. Het was juist omgekeerd geweest. In een 'sluytreden' over de veranderingen in de regeringsvorm van Holland vatte Van Loon zijn conclusies

48 Van Mieris, *Histori der Nederlandsche vorsten*, I, voorbericht; Van Loon over Descartes: *Aloude Hollandsche histori der keyzeren, koningen, hertogen en graaven...* (2 dln.; 's-Gravenhage, 1734) I, opdracht, z.p.; *ibidem*, voorbericht, z.p.

nog eens samen om te eindigen met de constatering, dat pas met de verdrijving der Spanjaarden het land echt vrij was geworden⁴⁹. Zoals al meegedeeld kondigde hij in 1743 nadere studies aan over de manier waarop Holland in het verre verleden werd geregeerd. Zijn motivering had iets weg van de zo populaire fysicotheologische benadering, omdat men immers 'naar maate der grootte dier bereykte kennisse [het] Opperwezen nadert; 't gene door zyne alwerkende kennisse de voortbrengende oorzaak aller dingen is' en hij zijn basisstellingen wilde versterken⁵⁰. Zo beklemtoonde hij in de volgende jaren nogmaals, dat men de situatie der Bataven niet zonder meer kon verbinden met die der eerste graven en dan als verklaring voor deze situatie geven, dat er in de tussentijd toch niets was gebeurd. Tevens hekelde hij de drogredenen, die werden aangewend om de waarde van documenten te ontkrachten, die duidelijk de afhankelijkheid van de Duitse keizer aantoonde⁵¹.

De echte lont stak Van Loon echter in het kruitvat met de publikatie in 1745 van de — overigens valse — kroniek van Klaas Kolyn, die hij al dikwijls had gebruikt ter adstructie van zijn visie op de staatkundige toestand van Holland. Het volgende jaar verscheen een boek dat met zijn titel *De aloude vryheid, staatsregeering, en wetten der Bataven* en in de honderden pagina's inhoud en de inleiding met herhalingen Van Loon de volle laag gaf⁵². De auteur Pieter van der Schelling was na een carrière als remonstrants predikant rechten gaan studeren in Leiden, maar wijdde zijn verdere leven aan de bestudering van het verleden. Van der Schelling nam echter een andere houding aan dan Van Loon in zijn omgang met de documentatie over de geschiedenis van Holland en het is niet gewaagd deze benadering aan zijn gevarieerde

49 Citaat, *ibidem*; 'sluytreden' in *ibidem*, II, 356-360. Zie voor details (zonder de hier geschetste achtergrond) G. A. Boutelje, *Bijdrage tot de kennis van A. Kluit's opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis* (Groningen/Den Haag, 1920) 37-39.

50 G. van Loon, *Beknopte verhandeling van de week- en jaarmarkten, midsgaders van de kermissen in Holland* (Leiden, 1743) voorbericht, z.p

51 Onder de verzameltitel *Beschryving der aloude regeeringwyze van Holland*, I, *Hoe en door wie de Batavieren uytgerooit; en op welke wyze der zelve landen door de Flansche koningen veroverd zyn...* (Leiden, 1744); II, *Welke regeeringgestalte de Flansche koningen, als wetgeevende vorsten van het thans genaamde Holland, aldaar in opzigte van 't geestlyke hebben ingevoerd...* (Leiden, 1745). In III, *Beschryving zoo van de slaaven en Iyfeysgenen. als van de magt ... welken de geestlyke en werrellyke heeren oudstydts over de zelve in Holland gehad ... hebben* (Leiden, 1745) haalt Van Loon [J.Uytenhage de Mist], *Begin, voortgang ende eind der vrye, ende der gewaande erf-gravelike bedieninge...* (Amsterdam, 1683) 28 ten bewijze van zijn stellingen aan.

52 P. van der Schelling, *De aloude vryheid, staatsregeering, en wetten der Batavieren; vergeleeken met die van laaler tyden ... nevens het algemeen gevoelen, verdedigd tegen de beschuldigingen van mr. G. van Loon...* (Rotterdam, 1746). Over de kwestie Kolyn M. J. van Lieberg, 'Reinier de Graaf (1674-1717) en de Rijkskroniek van Klaas Kolyn', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* (nr. XXXVII november 1977) 4-24 en tevens de brief van A. Kluit in H. van Wyn, *Huiszittend leeven. Bevattende eenige mengelstoffen over ... de letter-, historie- en oudheidkunde van Nederland* (Amsterdam, 1801) I, 2e stuk, 129-213. Zie voor de politiektheoretische kant van de zaak Th. Veen, 'Van Vranck tot Kluit. Theorieën over de legitimatie van de souvereiniteit der Staten Provinciaal (1587-1795)', in: *Freonen om ds. J. J. Kalma hinne: studzjes, meast oer Fryslân, foar syn fiifensantichste jierdei* (Leeuwarden, 1982) 302-324, aldaar 306-309.

loopbaan toe te schrijven. Wij zullen hier zijn argumentatie niet in al hun technische details kunnen volgen, maar vooral de principiële kanten ervan, wat de geschiedschrijving en politiek aangaat, bekijken.

In 1727 had hij zijn latere tegenstander, die hij misschien in Leiden had leren kennen, nog 'zeer hoog geagte vrind' genoemd en diens enige jaren tevoren gemaakte opmerking, dat men niet alle verschijnselen van de klassieke oudheid moest blijven bestuderen, maar ook de moderne Nederlandse beaamd. Bovendien was het toch te prefereren, dat er in goed Nederlands zou worden geschreven en minder uit andere talen zou worden vertaald. Ook dat had Van Loon beoogd. Tegelijkertijd waren echter Van der Schellings uitgangspunten zichtbaar, punten waar Van Loon het in 1734 niet mee eens bleek te zijn. Al in de voorgaande jaren hield zijn latere tegenstander het er dus op, dat de staat onder de Batavieren ingericht was, zoals de Duitse politieke theoreticus Clapmarius en in het bijzonder Grotius hadden beschreven. De Batavieren waren derhalve altijd vrij geweest en hadden zelf bepaald wie hen zouden aanvoeren. Het was wel moeilijk de Nederlandse geschiedenis te documenteren, want de graven hadden voor het optekenen van gegevens monniken gebruikt, die er niet veel van terecht hadden gebracht daar hun 'doorgaans de luiheid en vadsigheid eigen was'⁵³. Zoals we zagen had Van Loon op deze uitlating gereageerd. Van der Schelling benadrukte het nut van de geschiedenis voor algemeen geleerden, de rechts- en godgeleerden (deze indeling is ons reeds bekend) en met name voor de tweede soort, want dan was het mogelijk de stellingen van het natuurrecht te verbinden met de lessen van de geschiedenis om de staat goed te regeren⁵⁴. Elders formuleerde Van der Schelling het nog krachtiger. Wetten, gebruiken, alles kon in de loop der geschiedenis veranderen, maar niet de regels van de gezonde rede, de natuurwet en van de christelijke godsdienst. Men moest derhalve het veranderlijke toetsen aan het onveranderlijke⁵⁵.

In 1746 volgde hij dit spoor weer maar nu was zijn betoog regelrecht tegen Van Loon gericht. Eerst sprak hij de beschuldiging uit, dat deze als ontdekker van de kroniek van Kolyn was opgetreden en het manuscript onder slinkse voorwensels vóór hem, Van der Schelling, had gepubliceerd, terwijl hij wist dat deze ermee bezig was. Daarna ging hij op Van Loons werkwijze in, die hij onmethodisch en onsystematisch vond. Hij stelde diens beroep op Descartes aan de kaak. Men moest niet

53 *Hollands tiend-regt...* (2 dln.; Rotterdam, 1727) I, voorreden, z.p. Bij de opmerking over het Nederlands haalde Van der Schelling het werk van L. ten Kate aan (Zie over hem Zwager, *Nederland en de verlichting*, 84). Clapmarius op 117, tevens Grotius en Uytenhage de Mist op 120.

54 *Hollands tiend-regt*, voorreden. Hij haalde bij deze opmerking aan: J. Barbeyracus, *Oratio inauguralis de dignitate et Militate juris ac historiarum et utriusque disciplinae amica conjunctione...* (Amstelodami, 1711, 2e druk) en J. A. Roëll, *Oratio de conjungendo juris naturalis et civilis studio* (Daventriae, 1720).

55 C. van Alkemade, P. van der Schelling, *Nederlands displegtigheden...* (3 dln.; Rotterdam, 1732-1735) I, voorreden, maar vooral III *passim*, bijvoorbeeld 'het vereisch van de pligten der Redelyke, en Kristelyke Zedekunde'.

a priori [beginnen]: anderen, en die de zaaken op vaster gronden wilden vestigen, waar onder de voors. H. H. Staaten, als Grondleggers, en alle de Hollandsche schryvers als voorstanders van het algemeen Gevoelen, koozen, hielden of volgden den trant van den grooten Filosoof, en *Mathematicus* Newton, beginnende *a posteriori et ab experimentis*, dat is, zonder veel onderstellingen, en *Hypotheses* te maaken, met de *phaenomena*, of de zichtbaare verschynselen...

Van der Schellings redenering was als volgt: wij ondervinden de blijken, dat de Statenregering ná, onder en vóór de graven van Holland bestond en daarom is het niet nodig de aanwezigheid ervan van moment tot moment te bewijzen. Men moest haar naar 'regten duurzaam vermoeden' zolang het tegendeel niet was aangetoond. Zelfs als de Batavieren door een reeks volkeren waren overheerst dan hoefde dat nog niet te betekenen dat de oude vrije regeringswijze was vernietigd. En reeds eerder had hij betoogd zich met 'redenen' te behelpen, waar bewijzen ontbraken om aldus een waarschijnlijkheid te laten zien tot de waarheid zelf zou blijken⁵⁶.

Hier zijn we bij het centrale bestanddeel van Van der Schellings standpunt innane. Met het verwerpen van het gebruik van Descartes kon hij Van Loon op een bepaalde plaats zetten, die niet van de geur van onchristelijkheid vrij was. De *esprits forts* moesten het dan ook herhaaldelijk ontgelden. Zij — en dus Van Loon — wilden altijd geleerder en pedanter lijken dan anderen. Newton was voor Van der Schelling kennelijk een veiliger gids die de religie en autoriteit meer spaarde⁵⁷. Als men zelfs de autoriteit van Tacitus ging betwijfelen dan was elke *fides historica* verloren en maakte men — ook hier herkennen we de overweging — een roman van de geschiedenis. Nog schandelijker was het dat Van Loon het gezag van Grotius en anderen betwistte, omdat zij in opdracht hadden geschreven: 'Want wat goed Regent, wat goed onderdaan is met geen zugt ingenoomen voor, en neemt geen belang in de zaaken van zyn Vaderland'? Moest men juist niet van degenen die een hoog ambt bekleeden verwachten dat zij goed met historische bescheiden zouden omspringen? Naar aanleiding van deze opmerking moet onderstreept worden, dat ook iemand als Bodin in een ver verleden en De Beaufort onlangs deze mening nog toegedaan geweest waren. Vervolgens gooide Van der Schelling het over een andere boeg. Door

56 Over de kwestie Kolyn: Van der Schelling, *Aloude vryheid*, voorreden, xlix. Zie ook noot 52. Van der Schellings schoonvader, de oudheidkundige C. van Alkemade, was volgens hem de rechtmatige bezitter van de kroniek geweest. Citaat over Newton: xl-xli; de positie der Batavieren: lxxi-lxxii. De 'redenen': *Hollands tiend-regt*, voorreden.

57 *Aloude vryheid*, voorreden, xl en xlv over de 'esprits forts'. Van der Schelling doet vaak een beroep op de autoriteit van U. Huber, bijvoorbeeld xii, xv en xxiii. De geschiedenis van het doordringen van Newtons werk in de Republiek is nog niet geschreven. Enkele opmerkingen bij Zwager, *Nederland en de verlichting*, 60 vlg., 70. De positie van het cartésianisme in deze periode wordt even belicht bij M. J. Petry, *Nieuwentyt's Criticism of Spinoza* (Mededelingen XL vanwege het Spinozahuis; Leiden, 1979). Zie ook S. H. M. Galama, *Het wijsgerig onderwijs aan de hogeschool te Franeker 1585-1811* (Franeker, 1954) en A. A. M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs aan het Gymnasium Illustre en de hogeschool te Harderwijk 1599-1811* (Harderwijk, 1960).

te schrijven, dat pas met de Opstand de band met het Duitse rijk verbroken was wekte Van Loon weer ongegronde Spaansgezinde gevoelens op. Hij warmde 'voors. oude doolingen [op met] schyn van nieuwe bewyzen en Kloosterschriften' die dikwijls nog vervalst waren ook. Maar ja 'de Hr. V. L. heeft zeker meer ommeegang met Munniken gehad, dan ik, en hy als met hen van de Roomsche Religie zynde' zal wel beter een onderscheid kunnen maken, zo voegde hij sarcastisch toe. Hier gaf Van der Schelling zijn relaas een bedenkelijk tintje, zozeer achtte hij de Republiek bedreigd door Van Loons kijk op het verleden. Hij probeerde daarom diens betoog, uitgaande van het heden, op juridische wijze te ontcrachten in de mening daarmee het alom aangeroepen newtonianisme in de praktijk te brengen⁵⁸.

Op één punt stelde Van der Schelling een zeer pertinente vraag: waarom kon men bij Van Loon vaak zo moeilijk iets terugvinden en welke nieuwe *Diplomata* voerde hij nu ten bewijze van zijn stellingen aan⁵⁹? Dat trok Van Loon zich in de eerste plaats aan en hij schreef een lang traktaat over de leenverhouding van Holland en het Duitse Rijk met vele 'bewijsstukken'. Wij kunnen hier niet ingaan op zijn bronnenkeuze, maar wel terloops vaststellen dat hij bijvoorbeeld Muratori's recentelijk verschenen boek over Italiaanse oudheden had gebruikt⁶⁰. Nu kreeg hij echter onmin met zijn vriend Frans van Mieris. Want Van Loon had zich dikwijls bij hem over Van der Schellings optreden beklagd en tevens gevraagd of Van Mieris hem wilde verdedigen. Dat had deze afgewezen. Fijntjes voegde hij eraan toe dat hij onaangenaam verrast was aan Van Loon ter inzage gegeven stukken in diens werken afgedrukt te vinden. Zijn laatste werk (waarover Van Loon toch recentelijk had gezegd dat hij het niet zou publiceren) vond Van Mieris veel te beslist in zijn formuleringen:

Hy doolt alzoowel die vast stelt, dat al het Land, de Inwoonders en goederen, afhankelijk en verbonden aan 't Keizerryk waren, als hy die de Vryheid te verre trekt en de verbintenis der Graaven geheel ontkent,

58 *Aloude vryheid*, voorreden, xli over Tacitus. Citaat 296. Van der Schelling hanteerde het argument dat ook Mézeray in opdracht schreef. Zie voor diens werk en reputatie (naast die van Daniel): D. Hay, *Annalists and Historians. Western Historiography from the Eighth tot the Eighteenth Centuries* (Londen, 1977) 142-143 en 147. De spaansgezinde gevoelens *Aloude vryheid*, 254. 'Kloosterschriften', voorreden, xlvi; vaak vervalst *ibidem*, lxxvii. Van Loons godsdienst *ibidem*, 422. Wij menen dat P. J. Buijnsters, 'Kennis van en waardering voor middel-nederlandse literatuur in de 18e eeuw', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, XVI (1984) 39-58 geen gelijk heeft als hij op 42-43 stelt: 'Dit min of meer latente anti-papisme van de culturele bovenlaag heeft in Noord-Nederland gedurende de achttiende eeuw een rem gezet op de mediëvistiek'. Zie ook Roelevink, 'Bewezen met authentique stukken', 92 voor een tegengestelde opinie. Men beoefende de studie van de middeleeuwen volop, maar volgde met vertraging de nieuwe buitenlandse voorbeelden van bronnenkritiek.

59 *Aloude vryheid*, voorreden, xli voor de opmerking over de *diplomata*, verder lxx en lxxiv.

60 G. van Loon, *Historisch bewys, dat het graafschap van Holland, sedert het begin der leenen tot den afgezwooren Philips de II toe, altyd een leen des Duytschen Ryks geweest is...* (Leiden, 1748) met een opdracht aan de nieuwe stadhouder Willem IV. Muratori wordt op 61 aangehaald. *De Anticuitates Italicae medii aevi* verschenen in Milaan van 1738 tot 1742 in zes delen.

en daarop volgde een betoog, dat naar zijn zeggen er een was 't gene in liefde tot de waarheid en tot ons Vaderland, veel van dat des Heeren van Loons verschilt', die immers 'als een Dichter, welke vermaak scheidt in kleine of geringe dingen groot te maaken, den Leezer eene gedachte [trachtte] in te blaazen' en dat dan ook de gecompliceerdheid van de werkelijke verhouding liet zien onder voortdurende correctie van diens onnauwkeurigheden en foutieve interpretaties ⁶¹.

Van Mieris begreep heel goed, zei hij, dat hij tegen de in 1587 door Vranck vastgelegde opvatting inging, maar de geschiedschrijver was nu eenmaal verplicht het werkelijk gebeurde na te trekken. Hij schreef deze regels echter in het roerige jaar 1748 en naast het aanroepen van de goddelijke bestiering voegde hij lof voor Willem van Oranje en zijn optreden gedurende de Opstand in. Bovendien vroeg hij zich af of Van Loon er wel verstandig aan had gedaan in deze 'gesteldheid van tyden' te publiceren. Van Mieris was daar op het moment zelf evenmin geheel zeker van en hij had zijn verhandeling aan Van Loon voorgelezen en 'aan eenen ervaren Heer in de Regeeringe des Lands'. Beiden meenden dat er niets in stond, dat de huidige status van de Republiek kon benadelen. Naar zijn gevoelen was het de plicht van een eerlijk burger

den tegenwoordigen Staat der Republyke te verdedigen, en in de zelve naar geene verandering te haaken; doch dees plicht verbindt ons niet onwaarheden in zaaken van oude Historien voort te brengen, noch de valsche stellingen goed te keuren [en behoorde] onze dier verkreege Vryheid door geen zwakke pennen of broos papier, maar door dapperheid en wapenen, zoo als ze gevestigd is, ... beschermd [te] worden; wandt daar 't zwaard spreekt gelden geene redenen ⁶².

In deze woorden zat veel waars, maar de auteur kon niet bevroeden dat nog decennia lang over deze onderwerpen zou worden geredetwist, ook nadat zijn kort daarop uitgekomen *Groot charterboek* voor eeuwen de documentatie over de middeleeuwse periode van de Hollandse geschiedenis had vastgelegd.

SLOTBESCHOUWING

Gerard van Loon had met zijn grote belangstelling voor de middeleeuwen, waarschijnlijk mede daartoe aangezet door zijn katholiek geloof, heel wat losgemaakt. Niet alleen was nog eens de Bataafse mythe als essentieel voor de legitimatie van het bestaan van de Republiek uitvoerig onder woorden gebracht en waren naast de oude beschuldigingen dat katholiek zijn samenging met pro-Spaanse gezindheid,

61 F. van Mieris, *Verhandeling over de leenroerigheid van het graafschap in Holland...* (Leiden, 1748). Eerste citaat op 11, de andere in: voorbericht, z.p.

62 Van Mieris, *Verhandeling*, 47 en 61. Zie ook Boutelje, *Bijdrage*, 52-54. De geraadpleegde regent: *Verhandeling*, voorbericht. Laatste citaat 52-54.

nieuwe van libertinisme geuit. Daar kwam nu bij, dat Van Mieris zijn kennis van de documenten over deze tijd gebruiken kon in een verregaande zeer detaillistische kritiek op het in sommige opzichten impressionistische werk van Van Loon. In dit debat werden oude autoriteiten en oude redeneringen tegenover nieuwe gegevens in meer of minder volmaakte nieuwe en tot voldoening stemmende rangschikking geplaatst⁶³. Bovendien werd er het probleem van de verhouding tussen geschiedbeoefening en politiek op fundamentele wijze aan de orde gesteld. Het had tot gevolg dat Jan Wagenaar, die in deze jaren zijn *Vaderlandsche Historie* voorbereidde de Bataafse mythe niet meer onverkort wilde handhaven en Van Loons indeling van het geheel in oude en nieuwe geschiedenis overnam. Toch bleef zijn geschiedschrijving in wezen politiek van aard en volgde nog steeds op afstand de grote voorbeelden uit vroeger tijd⁶⁴. We hebben uitvoerig bekeken hoe Le Clerc dacht over de geschiedbeoefening en de gevaren van beïnvloeding die deze door externe meest politieke oorzaken liep. Toen Van Mieris zelf zich ongeveer een halve eeuw later boog over het vraagstuk hoe geschiedenis, en met name van Holland, te schrijven richtte ook hij zich naar ver in de tijd terugliggende vooral Franse auteurs als de zeventiende-eeuwer Rapin, Pierre Bayle, G. Daniel, Fénelon en de *Parrhasiana* van Le Clerc. Al duiden bepaalde terminologieën thans op een fysicotheologische of mechanistische interpretatie van het bestaan in deze wereld, dat hoefde nog niet veel te betekenen wanneer het tot de beoefening van de geschiedenis kwam. Men kon wel penningen rangschikken en beschrijven of charters verzamelen, maar waar deze oudheidkundige activiteiten werden verbonden met het schrijven van een historisch verhaal kwamen de oude onopgeloste problemen weer opduiken, hoe het resultaat vorm te geven en beïnvloeding, hetzij door eigen al dan niet bewuste politieke voorkeur, hetzij door druk van buitenaf, te mijden⁶⁵.

Zo legde Van Mieris er nu sterk de nadruk op dat de geschiedschrijver een 'geheel redelyk schepsel' moest zijn (dit naast andere kwaliteiten die hij diende te bezitten) om de waarheid, die immers nauw met de rede verbonden was, te kunnen opsporen. Tevens toonde hij belangstelling in zijn geschiedbeschouwing voor de mens, zijn emoties en de zedelijke aspecten van zijn handelen. Maar naast deze naar de toekomst wijzende opmerkingen beklemtoonde hij traditiegetrouw in deze *Verhandeling over het saamenstellen der historien*, dat de geschiedenis goede voorbeelden van staatkunde als in een spiegel aan regeerders toonde. Ook sprak hij zijn twijfel uit

63 De implicaties van deze discussie voor de bestudering van de geschiedenis komen aan de orde in J. G. A. Pocock, 'The Origins of Study of the Past. A Comparative Approach' (1961) in: P. B. M. Blaas, ed., *Geschiedenis als wetenschap. Een hondel oude en nieuwe essays* (Den Haag, 1979).

64 Wessels, 'Jan Wagenaar', 128 en noot 47 en J. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie...* (21 dln.; Amsterdam, 1749-1759) I, voorrede, iii.

65 [Zographos], *Verhandeling over het saamenstellen der historiën, of het heschryven der geschiedenissen, inzonderheid die van Holland...* (Leiden, 1757). Van Mieris zelf deelt mee dat zijn traktaat al omtrent 1740 gereed was, 146. Zie ook mijn 'Frans van Mieris en de geschiedbeoefening in het achttiende-eeuwse Nederland', in: E. K. Grootes, J. den Haan, ed., *Geschiedenis, godsdienst, letterkunde. Opstellen aangeboden aan Dr. S. B. J. Zilverberg ter gelegenheid van zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam* (Uitgeest, 1987) ter perse.

over de betrouwbaarheid van sommige ooggetuigen en behandelde uitvoerig het probleem van de literaire vormgeving en met name welk soort redevoevingen men mocht opnemen. Boccalini werd aangehaald, waar hij het gevaar van politieke beïnvloeding der geschiedschrijving door machtigen en hooggeplaatsten besprak. Daarbij kreeg Van der Schelling nog een veeg uit de pan, toen Van Mieris benadrukte dat deze ondanks hun bijzondere positie niet beter schreven dan anderen ⁶⁶. De *querelle* had tot gevolg gehad dat de oudheid buiten de universiteiten op de achtergrond was geraakt door de belangstelling voor de geschiedenis van eigen land. Al was het pyrrhonisme in zijn meest extreme vorm nu overwonnen, het noemen van Du Cange, Mabillon en Muratori hield noch voor Van Loon noch Van Mieris in, dat de door deze buitenlanders bij hun werk toegepaste kritische methode zonder meer in de verhalende geschiedenis over de Hollandse middeleeuwen werd toegepast, om nog maar te zwijgen over die van het recente verleden.

Het ontkrachten van de Bataafse mythe was bij beiden, ondanks de onderlinge verschillen, meer een gevolg van het bijeengaren van nieuw documentair materiaal dan van bewust toepassen van een nieuwe techniek. Naast alle bezinning over het risico van beïnvloeding bleef men in de praktijk op dezelfde oude voet doorgaan. Het lijkt erop, dat sommigen in de methodologische windstilte van deze overgangstijd het gevaar van een politieke keuze bij de beoordeling van het gebeurde trachtten te vermijden door een houding van afzijdigheid aan te nemen. Had Le Clerc duidelijk meegedeeld welke voorbeeldige tendensen tot uiting dienden te komen, later verdween deze neiging. Men beaamde, dat er voorbeelden in de geschiedschrijving moesten worden gegeven, maar we zagen al Van Loons afstandelijke houding ten opzichte van de beslissing welke principes daarmee moesten worden nagestreefd. Nu stelde ook Wagenaar, waar hij (onder gebruikmaking van de terminologie van Le Clerc) 'de waarheid der Gebeurtenissen, en vooral de bedekte oogmerken die de groote beweegraders der voornaamste Gebeurtenissen zyn' wilde aantonen, dat hij zich geheel wenste te onthouden van op- of aanmerkingen om zo zijn onpartijdig standpunt te bewaren. De eeuw kon in de woorden van Van Mieris 'kies, beslepen en verlicht' zijn, maar ook hij reageerde waarschijnlijk op politieke tegenstellingen van het moment. Wagenaar zou eveneens merken, dat bemoeienis met het verleden voorlopig niet los kon staan van de dagelijkse politiek ⁶⁷. Zolang het literaire en exemplarische karakter van de geschiedschrijving niet werd betwist en bij het onderzoek geen werkelijk algemeen toepasbare criteria werden geformuleerd zou de geschiedenis in dienst van het heden blijven staan. Er was nog een lange weg te gaan.

66 Zie *Verhandeling over het saamenstellen der historien*, 4-8 over de geschiedschrijver, 185 over Boccalini, 212 over 'papegaayen', 23 over Van der Schelling.

67 Zie voor Le Clerc hierboven 459 en Van Loon 467. Citaat Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, I, voorrede, ix-x. Vergelijk Wessels, 'Jan Wagenaar', 126 en 'Remarques', 43. Offringa, 'Classicisme en verlichting', 76 lijkt te stellig in zijn opmerking, dat in dit zich willen onthouden van het uitspreken van een opinie de invloed van het classicisme doorwerkt. Het citaat van Van Mieris, *Verhandeling over het saamenstellen der historien*, 13. De mogelijke aanleiding voor Van Mieris zijn boek te publiceren in Haitsma Muijer, 'Frans van Mieris'.

God, de deugd en de oude constitutie. Politieke talen in de eerste helft van de achttiende eeuw

W. R. E. VELEMA

I

De historiografie van het vroeg-moderne vaderlandse politieke denken vertoont de laatste jaren een verheugende expansie, niet in het minst dankzij de inspiratie die velen uit het pionierswerk van E. H. Kossmann hebben geput. Toch lijkt het niet overdreven om vast te stellen dat wij op dit gebied nog steeds een enorme achterstand op het buitenland hebben in te lopen, zowel wat betreft de intensiteit en institutionele verankering van het onderzoek als in de diepgang van de methodologische reflectie. Het politieke denken van complete tijdvakken is tot op heden zelfs praktisch onbestudeerd gebleven. Het is aan een episode uit een van die verwaarloosde periodes, het tweede stadhouderloze tijdperk, dat het navolgende betoog gewijd zal zijn.

In de jaren 1736 tot 1739 ontspoon zich een pennestrijd tussen wat de tijdgenoten aanduiden als republikeinen en prinsgezinden. Het belangrijkste werk in deze polemiek was de in 1737 postuum gepubliceerde *Verhandeling van de Vryheit in den Burgerstaet* van de hand van de Zeeuwse regent Lieven de Beaufort. Voor de zaak van de stadhouder schreven twee gedistingeerde Friezen, Wybrandus van Itsma en Epo Sjuk van Burmania, een aantal *Schuite- en Jagt-praatjes*. De Beaufort werd verdedigd in een tweetal publikaties, de *Vrymoedige Bedenkingen over de Vryheid* en het *Aanhangsel van de Vrymoedige Bedenkingen*, beide toegeschreven aan de eminente jurist Cornelis van Bynkershoek¹. De directe aanleiding voor deze uitwisseling van gedrukte opinies was de positie van Willem Karel Hendrik Friso, de latere Willem IV. In 1729 was hij persoonlijk zijn stadhouderschap gaan uitoefenen; in de jaren dertig bestonden er meningsverschillen over de wenselijkheid van een benoeming tot generaal in het Staatse leger en een lidmaatschap van de Raad van State. Het waren echter vooral de dévasselage van Veere en Vlissingen in 1732 en het huwelijk met de dochter van George II, prinses Anna van Hannover, die de gemoederen hevig in beroering brachten². Hoewel de schriftelijke strijd ruime aandacht aan de meeste van deze punten besteedde, werd ook regelmatig een hoger abstractieniveau bereikt. Tijdgenoten en ook latere achttiende-eeuwse generaties zagen het belang van deze polemiek duidelijk in, doch in de moderne historiografie is zij nimmer uitvoerig besproken³.

1 Zie voor de volledige titels van deze geschriften de bij dit artikel gevoegde lijst. De besprekingsvolgorde is niet chronologisch.

2 P. Geyl, *Willem IV en Engeland tot 1748 (Vrede van Aken)* ('s-Gravenhage, 1924) 1-71; G. J. Schutte, 'Willem IV en Willem V', in: C. A. Tamse, ed., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn, 1979) 187-193.

BMGN, CII (1987) afl. 3, 476-497